
Geschiedwetenschap en literatuurwetenschap

Horst Steinmetz

De relaties tussen geschiedenis en geschiedwetenschap aan de ene en literatuur aan de andere kant zijn talrijk en ingewikkeld. Er bestaat niet alleen tussen literatuur en literatuurwetenschap een verhouding die analoog is met die tussen geschiedenis en geschiedwetenschap, er bestaan bovendien relaties die deze vier terreinen met elkaar verbinden. En dan heeft men het nog niet over het feit dat er een geschiedenis van de literatuurwetenschap bestaat die talrijke overeenkomsten met de geschiedenis van de geschiedwetenschap laat zien.

De relatie die tussen geschiedwetenschap, respectievelijk geschiedenis en literatuurwetenschap, respectievelijk literatuur bestaat, wordt reeds door het woord en begrip 'literatuurgeschiedenis' aangegeven. Literatuurgeschiedenis omvat daarbij op zijn minst twee betekenissen. Ten eerste, voorlopig geformuleerd, de historische opeenvolging van literaire werken, auteurs, van literaire stromingen en periodes. Ten tweede veronderstelt literatuurgeschiedenis de opvatting dat alle literatuur, alle afzonderlijke literaire werken primair ontstaan binnen bepaalde historische constellaties. Dat wil zeggen

dat literaire werken historische produkten zijn en daardoor geprofileerd zijn. Van hieruit is bijvoorbeeld ook te verklaren dat men heden geen drama's meer zoals Shakespeare schrijft.

Hiermee is een aantal van de verbindingen tussen geschiedenis respectievelijk geschiedwetenschap en literatuur respectievelijk literatuurwetenschap genoemd. Voordat ik nader op deze relaties inga, wil ik nog op iets anders wijzen. Literaire werken behandelen niet alleen alle denkbare onderwerpen, maar kunnen in het bijzonder ook geschiedenis zelf, historische gebeurtenissen, historische figuren enzovoort tot onderwerp hebben. In deze gevallen wordt geschiedenis in literaire werken gethematiseerd. Dit voegt aan de vele historische dimensies die literatuur kenmerken, nog een bijzondere dimensie toe. En literatuurwetenschappelijk onderzoek moet zich bij dergelijke werken, dus de historische roman, het historische drama, met een gepotentieerde historiciteit bezig houden. Het historisch bepaalde literaire werk geeft in zekere zin zelf wederom commentaar op geschiedenis. Ik ga op dit probleem echter niet verder in omdat ik meen be-

grepen te hebben dat over de hiermede samenhangende vragen een andere lezing zal gaan.

Geschiedenis en literatuurgeschiedenis, beter: de geschiedenis van de geschiedwetenschap en de geschiedschrijving en de geschiedenis van de literatuurgeschiedschrijving hebben een gemeenschappelijk verleden, dat ook vandaag de dag nog actueel is. Tot ver in de achttiende eeuw beschouwde men geschiedenis als een verzameling van afzonderlijke 'geschiedenissen', als een geschiedenis van gebeurtenissen, een opeenvolging van voorvallen en evenementen. Men kon deze reeksen chronologisch ordenen, zij waren (bijzonderheden van het desbetreffende tijdperk buiten beschouwing gelaten) in principe herhaalbaar. Zij lieten geschiedenis daarom tot een arsenaal van *exempla* worden. De les van de geschiedenis was derhalve ook eigenlijk steeds dezelfde.

De exemplarische, in zekere zin tijdloze betekenis van de historische gebeurtenis kwam overeen met de exemplarische, eveneens tijdloze betekenis van het literaire werk. Literatuur werd geschreven volgens algemene, ahistorische, grotendeels uit de klassieke oudheid overgeleverde regels en wetten. Literatuur moest voldoen aan een reeks niet-tijdgebonden normen van formele en semantische aard. Zo als geschiedenis een verzameling van afzonderlijke gebeurtenissen en 'geschiedenissen' was, waren literatuur en literatuurgeschiedenis een verzameling van literaire werken en van auteurs die erin geslaagd waren de poëtische regels en wetten op voorbeeldige wijze toe te passen.

Ongeveer in het midden van de achttiende eeuw trad in deze toestand van geschiedenis en literatuur een ingrijpende verandering op.¹ Deze verandering had haar oorzaak in het ontstaan van het filosofische historisch bewustzijn. Geschiedenis werd niet langer begrepen als een reeks van 'geschiedenissen', maar als een proces, als een kracht, die als het ware zichzelf voedt; geschiedenis werd tot haar eigen subject en object tegelijk. De ontwikkeling nam de plaats in van het arsenaal van *exempla*. Geschiedenis kon nu tot de sleutel worden waarmee men verschillen in landen en tijdperken kon verklaren; geschiedenis in de nieuwe betekenis hief hiërarchieën op en zette daarvoor in de plaats gelijkwaardigheid van de uiteenlopende historisch gegroeide stadia en

gesteldheden. Nu pas kon de eigenlijke geschiedwetenschap als zelfstandige discipline ontstaan; tot in de achttiende eeuw werd geschiedschrijving beschouwd bijvoorbeeld als bij de 'belles lettres' behorend.

Ongeveer in dezelfde tijd ontstonden vergelijkbare opvattingen omtrent de literatuur. Het traditionele ideaal, volgens welk elk literair werk aan dezelfde normen moest voldoen, waar en wanneer het ook mocht ontstaan, werd opgegeven. Ook hier kwam in de plaats van de hiërarchie het principe van de historische gelijkwaardigheid. Zo kon bijvoorbeeld Shakespeare, die tot dan toe in bijna geheel Europa bekritiseerd werd als een auteur die de voorgeschreven regels niet nagevolgd had, als een met de antieke toneelschrijvers gelijkwaardige auteur erkend worden. Zijn toneel is door andere historische, geografische, economische, culturele enzovoort condities bepaald dan de werken in de klassieke oudheid. Het was een ander toneel dan dat van Sophocles of Euripides, maar het was daarom niet minderwaardig.

Het opkomen van het historisch bewustzijn veranderde op deze manier ook de blik op literatuur grondig. Pas sinds de tweede helft van de achttiende eeuw ziet men literatuur als een historisch verschijnsel, probeert men literatuur en geschiedenis in hun onderlinge samenhang te begrijpen. Nu pas kon ook literatuurgeschiedenis in de eigenlijke betekenis ontstaan, nu pas kon überhaupt zoiets als literatuurwetenschap tot stand komen.

Deze korte terugblik laat zien, hoe nauw geschiedwetenschap en literatuurwetenschap met elkaar verweven zijn, hoe zij als moderne wetenschappelijke disciplines ongeveer op hetzelfde tijdstip ontstaan zijn. Deze nauwe verwevenheid duurt ook vandaag nog voort. In ieder geval is literatuurhistorisch onderzoek altijd hecht verbonden gebleven met de ontwikkelingen in de geschiedwetenschap. Literatuurgeschiedenis reflecteert in zekere zin de bewegingen van de geschiedwetenschap. Dat was reeds in de negentiende eeuw zeer duidelijk. Beide, geschiedschrijving en literatuurgeschiedschrijving stonden toen in het teken van het nationalisme. In de geschiedenis van een volk en van een natie zag men de uitingsvorm van het karakter van dat volk of die natie. Geschiedenis werd daarom vooral als na-

tionale geschiedenis bedreven. In de literatuurwetenschap was dit niet anders. De identiteit van een volk, de met behulp van zijn geschiedenis zichtbaar te maken identiteit als karakter van de natie, komt als het ware op natuurlijke wijze in al haar levensuitingen tot uitdrukking. In het bijzonder ook in de cultuur en literatuur. De literatuur van een natie werd daarom tot een soort schatkamer, waarin de bewijzen voor het eigen karakter bewaard werden. Anderzijds was het juist weer de literatuur waarin zich het eigen karakter kon profileren. Literatuur kon daarom voor de accentuering van het nationale karakter worden ingezet. Iets overdreven zou men kunnen zeggen dat literatuur niet in de eerste plaats als esthetisch fenomeen gezien werd en dat ze als zodanig gefungeerd heeft, maar eerder als een politiek fenomeen, waarmee de verschillende naties zich van elkaar konden afbakenen. De literatuur van een land werd tot een instrument voor de constitutie en legitimatie van de nationale staat.

Het behoort trouwens tot de ironie van de geschiedenis dat het nationalisme van de negentiende eeuw - en daarmee de ideeën van de nationale geschiedenis en nationale literatuurgeschiedenis - precies op een moment hoogtij begonnen te vieren, toen de levenscondities en levensomstandigheden van de verschillende volkeren deze steeds dichterbij elkaar brachten. In het tijdperk van de industrialisering worden grenzen en culturele identiteiten steeds minder belangrijk. De politieke ideologie van het nationalisme kon deze werkelijkheid echter juist door middel van geschied- en literatuurwetenschap versluieren, doet dit deels ook heden nog. Ook hierin hebben geschiedwetenschap en literatuurwetenschap een gemeenschappelijk verleden.

Maar ook vandaag de dag hebben geschiedschrijving en literatuurgeschiedschrijving nog gemeenschappelijke problemen, al zijn deze van andere aard dan in de negentiende eeuw. Eén ervan kan men zelfs als een van oorsprong literair probleem beschrijven. Geschiedenis, en het doet er niet toe of het om algemene geschiedenis of om literatuurgeschiedenis gaat, geeft de onderzoeker altijd opnieuw het probleem op, hoe men historische ontwikkelingen weer kan geven, hoe men geschiedenis kan schrijven. Wat uit het verleden is overgeleverd, is in eerste instantie een grote hoeveelheid feiten, ge-

beurtenissen, namen, data, documenten enzovoort. Er ontstaat pas dan geschiedenis uit dit feitenmateriaal wanneer de afzonderlijke gegevens in een verklarende samenhang zijn gebracht. In de literatuurgeschiedenis is dit niet anders dan in de geschiedschrijving. De samenhang echter, die tussen feiten gesticht wordt, is het werk van de historicus. En zo'n samenhang heeft altijd de immanente tendens om continuïteit te suggereren. Tot op zekere hoogte zou men zelfs kunnen stellen, dat geschiedschrijving niets anders is dan het produceren van continuïteit. Het scheppen van continuïteit is echter een buitengewoon gevaarlijke onderneming. Continuïteit impliceert namelijk automatisch zinvolheid, vaak zelfs teleologie, en leidt ertoe dat hetgeen wat historisch discontinu was, verdwijnt. Geschiedschrijving kan op deze manier nauwelijks anders dan duidend, evaluerend, kortom subjectief te werk gaan.

De moeilijkheid bestaat nu hierin, dat men dit gevaar wel degelijk herkent, maar dat er maar weinig mogelijkheden zijn, om dit gevaar te omzeilen. Dit heeft zijn oorzaak in het feit dat historische samenhangen niet anders kunnen worden weergegeven dan door ze te vertellen. Geschiedschrijving komt tot stand doordat men vertelt hoe het vroeger geweest is. Extreem geformuleerd: wij kennen het verleden alleen in de vorm van verhalen.² Maar verhalen hebben de eigenschap dat zij alles wat in hen is opgenomen van zin- en betekenisstructuren voorzien. Verhalen scheppen door zichzelf reeds samenhang, coherentie, continuïteit. Men kan nu het samenhang- en coherentie-scheppende verhaal als een literair verschijnsel definiëren. Het gevolg hiervan is dat geschiedschrijving altijd onderworpen is aan bepaalde literaire condities, hoezeer de historicus er ook naar streeft, objectief te zijn. Zolang hij vertelt, verandert hij noodzakelijkerwijs de uit het verleden bekende werkelijkheid. In de negentiende eeuw was men zich van dit probleem maar zeer ten dele bewust. Maar de grote geschiedschrijvers van de negentiende eeuw, zoals Leopold von Ranke of Theodor Mommsen, waren grote vertellers. Hayden White, die de geschiedschrijving van de negentiende eeuw juist onder dit aspect uitvoerig onderzocht heeft, spreekt dan ook van de 'poetics of history'³, die kenmerkend voor deze geschiedschrijving zouden zijn en het daarin opgeroepen beeld van de ge-

schiedenis vergaand beïnvloeden.

Er zijn stemmen die beweren dat men ervaring, dus ook ervaring uit het verleden, uitsluitend met behulp van verhalen kan doorgeven. Dit houdt in, dat ook in de geschiedwetenschap het verhaal met zijn continuïteit- en betekenis-scheppende kracht onvermijdelijk is. Dit geldt uiteraard eveneens voor de literatuurgeschiedenissen. Ook de literatuurgeschiedschrijving vecht derhalve als het ware met het verhaal. En dit in een fase, waarin de eigenlijke historische literatuurgeschiedschrijving nog op gang moet komen. Want literatuurgeschiedschrijving was tot ver in onze eeuw - ondanks alle overeenkomsten met de geschiedschrijving - een discipline, die een werkelijke historische fundering van haar objecten maar zeer gedeeltelijk kon realiseren. Het was weliswaar een geschiedschrijving die op een periodenindeling georiënteerd was die de geschiedwetenschap grotendeels heeft aangereikt, maar daarbinnen werkte men uitermate auteursgericht. Alleen zeer omvangrijke literaire oeuvres werden als het ware opengebroken; in alle andere gevallen volgde het ene auteursblok op het andere. Daardoor bleef de relatie met de historische achtergronden dikwijls onzichtbaar. Roland Barthes heeft daarom nog niet zo lang geleden de praktijk van de literaire geschiedschrijving met de praktijk van de kroniekschrijving van de koningen vergeleken.⁴ Dat is zonder twijfel overdreven. Maar ook zijn eis dat de literatuurgeschiedenis een geschiedenis van literaire functies zou moeten worden, om werkelijk een historische fundering te kunnen bereiken, heeft gevaren en risico's, hoe juist deze eis als zodanig ook mag zijn. Want alles wat boven een gewone opsomming van feiten, namen, gebeurtenissen uitgaat, heeft de vorm van een verhaal. En als verhaalde geschiedenis wordt geschiedenis noodzakelijkerwijs, welk onderwerp zij ook behandelt, tot een betekenisgeschiedenis, tot een interpretatie van het verleden.

Anderzijds wordt geschiedenis voor ons überhaupt pas dan een geschiedenis die ons kan interesseren, wanneer zij geïnterpreteerde geschiedenis is, dat wil zeggen, wanneer wij samenhangen, continuïteiten ontwerpen of juist discontinuïteiten als zodanig kunnen verklaren. Geschiedenis wordt voor ons interessant, wanneer wij historische ontwikkelingen kunnen herkennen. Ook in de literatuurgeschiede-

nis is dit zo. De eenvoudige opsomming van auteurs, werken, perioden enzovoort met daarbij gevoegde jaartallen zorgt geenszins voor historisch inzicht. Historisch inzicht ontstaat pas, wanneer die feiten met elkaar verbonden worden, wanneer hun opeenvolging niet alleen summier blijft, maar een op één of andere manier historisch verklaarbare ontwikkeling laat zien. Historisch inzicht betekent onder andere ook, dat men de tijdgebondenheid van de onderzochte fenomenen herkent.

Ofschoon, in verband hiermee moet opgemerkt worden, dat de problemen hier in de geschiedschrijving en de literatuurgeschiedschrijving niet overal precies gelijk zijn. Ook wanneer men literatuur als een in eerste instantie historisch verschijnsel definieert, bestaan er toch belangrijke verschillen tussen historische feiten en literaire werken. Niet-literaire historische feiten behoren definitief tot het verleden, zij kunnen nooit opnieuw actueel worden. Met literaire werken ligt dat anders. Zij kunnen opnieuw actueel worden, in ieder geval als tegenwoordig beleefd. Toegespitst zou men kunnen stellen dat zij tenminste over een ahistorische dimensie beschikken, die hen als het ware in alle tijden tot tijdgenoot kan maken. Literatuurgeschiedenis legt daarom het accent slechts op één aspect van de literatuur. Of nog anders gezegd: de literatuurgeschiedenis heeft in tegenstelling tot de reële geschiedenis een dimensie, die een alomvattende tegenwoordigheid insluit. Shakespeares toneelspelen zijn zonder twijfel eeuwen geleden ontstaan, zij zijn historisch ondubbelzinnig lokaliseerbaar; maar vandaag de dag gelezen of opgevoerd, worden zij niettemin als actueel, als tegenwoordig ervaren. Ik kom op andere met deze zogenaamde 'esthetische kwaliteit' van literatuur samenhangende aspecten nog terug.

Gaat men ervan uit dat geschiedenis voor ons pas dan zinvol en interessant wordt, wanneer zij als een samenhangend of juist niet samenhangend verschijnsel beschreven kan worden, dan is de in de loop der tijden optredende verandering de sleutelbeweging voor ons begrip van geschiedenis. Wij menen geschiedenis begrepen te hebben, of - voorzigtiger geformuleerd - wij hebben geschiedenis geïnterpreteerd, wanneer wij de veranderingen opgespoord, beschreven, in zekere zin verklaard hebben.

Daarom vraagt men ook in de literatuurgeschiedenis: waarom, op grond waarvan, op welke manier komen veranderingen tot stand? Waarom ontstaan op een gegeven moment andersoortige werken dan tot dan toe?⁵

Antwoorden op dergelijke vragen zijn voor de literatuurgeschiedenis nog moeilijker te vinden dan voor de historiografie. Want literairhistorische veranderingen kunnen - althans op het eerste gezicht - een hele reeks van oorzaken hebben, zoals biografisch-persoonlijke omstandigheden van de auteurs, zoals invloeden van andere kunsten of tenslotte bijvoorbeeld ook immanente factoren in het literaire systeem. Het is niet bijzonder moeilijk om een geschiedenis van de literatuur te schrijven die als het ware autonoom naast de algemene geschiedenis verloopt. Zoals dat trouwens ten aanzien van alle maar denkbare onderwerpen mogelijk is. De school van de zogenaamde Russische Formalisten heeft aan het begin van deze eeuw een model voor literaire verandering ontworpen dat als grondslag van een 'autonome' literatuurgeschiedenis zou kunnen fungeren. De Russische Formalisten gingen ervan uit dat kunst en dus ook literatuur tot functie heeft, de blik weer vrij te maken voor de werkelijke werkelijkheid, die in het alledaagse leven door conventies min of meer onherkenbaar gemaakt wordt. Wij leven in routines en schemata, zonder echt datgene waar te nemen waarmee wij omgaan. Kunst en literatuur nu zorgen voor een vervreemding van het gewone, het conventionele en geconventionaliseerde, dat ons daardoor als ongewoon en juist niet vanzelfsprekend tegemoet komt. Op deze manier maakt literatuur weer attent op de echte werkelijkheid. De vervreemdende effecten worden met behulp van bepaalde esthetische middelen, van kunstgrepen, bereikt. Maar ook deze esthetische kunstgrepen, die telkens kenmerkend zijn voor een bepaalde literaire fase, verliezen op den duur hun vervreemdende en daardoor innoverende kracht; zij worden zelf als conventies ervaren. Wanneer de gebruikte kunstgrepen 'verouderd' zijn, moeten er daarom nieuwe gezocht en toegepast worden. Literairhistorische verandering treedt volgens deze theorie derhalve altijd dan op, wanneer nieuwe kunstgrepen nodig worden die de esthetische functie van literatuur kunnen herstellen.⁶

Hoe fascinerend deze theorie ook mag zijn, het is inderdaad een formalistische theorie, die als zodanig volstrekt ahistorisch is. De Russische Formalisten hebben dit ook zelf gezien en in een latere fase een historische flankering in hun programma opgenomen. Heeft men dit gedaan dan is het beslissende probleem niet langer het feit dat op een gegeven moment bepaalde nieuwe kunstgrepen gekozen worden met het doel de esthetische functie te herstellen, maar de vraag waarom op een bepaald moment juist de middelen gekozen worden die gekozen worden. En dat is een probleem dat weer een historische benadering vereist. De oplossing ervan lijkt in de constellaties te liggen die een specifiek historisch moment laat zien; hier duikt dan zoiets als de tijdgeest op of - zoals sommige moderne literatuurwetenschappers zeggen - een historische periodecode. Met behulp van zo'n code kan men mogelijk verklaaren, waarom vigerende literaire vormen en inhouden verouderen en door nieuwe of andere vervangen moeten worden.

Ook hier dus weer een terugkoppeling van de literatuurgeschiedenis naar de algemene geschiedenis. Men zou kunnen vermoeden, wanneer men literatuurgeschiedenis en algemene geschiedenis als bij elkaar horend beschouwt, dat historische verandering en literatuurhistorische verandering min of meer synchroon zouden optreden. Zouden bijvoorbeeld ingrijpende historische evenementen - oorlogen, revoluties -, belangrijke historische keerpunten - ontdekkingen, stichtingen van nieuwe staten - invloed kunnen hebben op literaire ontwikkelingen, of zouden met dergelijke evenementen en keerpunten literaire veranderingen kunnen samenvallen? Zo'n vermoeden wordt echter door de geschiedenis niet bevestigd. Soms zijn er overeenkomsten tussen historische en literatuurhistorische veranderingen, maar even vaak zijn zij er niet. Bovendien biedt de geschiedwetenschap hier relatief weinig hulp aan de literatuurwetenschap, weet men eigenlijk zelf niet goed raad meer met ingrijpende evenementen. Ik herinner aan de discussie over de Franse Revolutie. Is deze revolutie meer dan een uiterlijk teken van een al lang aan de gang zijnd veranderingsproces of is deze revolutie het begin van iets geheel nieuws? Voor de literatuurgeschiedenis staat in ieder geval vast, dat belangrijke veranderingen reeds in de de-

cennia vóór 1789 hebben plaatsgehad; een vergelijkbare situatie overigens met de tijd vóór de Eerste Wereldoorlog.

In het algemeen kan men zeggen dat een oriëntatie van de literatuurgeschiedenis op de data van de algemene geschiedenis relatief weinig oplevert. Uiteraard, grove indelingen komen overeen; middel-eeuwse literatuur kan men van die van de Renaissance onderscheiden. Maar de achtergronden van literaire veranderingen in meer concrete zin zijn vanuit deze invalshoek nauwelijks te verklaren.

Dit betekent echter niet dat de literatuurwetenschap zich de resultaten van de geschiedwetenschap niet ten nutte zou kunnen maken. Het betekent alleen dat de geschiedenis als zodanig geen direct hulpmiddel is. Anders staat het met de geschiedentheorieën die in de geschiedwetenschap ontwikkeld en gedeeltelijk ook in praktijk gebracht zijn. Vooral de recentelijke herbezinning op geschiedschrijving lijkt voor de literatuurwetenschap en literatuurgeschiedenis vruchtbaar te worden.

Gedurende de afgelopen vijftig jaar heeft de geschiedschrijving zich van een deel van haar tradities afgekeerd. Men heeft begrepen dat het door de traditionele geschiedschrijving getekende beeld van het verleden in vele opzichten onvolledig is. De traditionele geschiedschrijving - in haar karakteristieke vorm in de negentiende eeuw ontwikkeld - is er één die zich op evenementen en data baseert, waarin politieke, militaire, diplomatieke gebeurtenissen als mijlpalen fungeren en waarin bovendien de grote historische figuren een centrale rol innemen. In plaats hiervan is de sociale- of structuurgeschiedenis gekomen, waarin collectieve processen een sleutelrol spelen, waarin ontwikkelingen van lange duur domineren,⁷ die de historische betekenis van de in het oog springende evenementen en gebeurtenissen relativeren.⁸ Men probeert een geschiedenisconcept te ontwikkelen waarin niet alleen de diplomatieke en politieke gebeurtenissen in het centrum staan, maar waarin ook sociale en economische factoren een belangrijk aandeel vormen, waarin het alledaagse leven verwerkt is. Niet in de laatste plaats wordt groot gewicht toegekend aan intellectuele, emotionele factoren en aan de wereldbeschouwelijke voorstellingen, die in het verleden het leven van de mensen medebepaald hebben. Dit laatste aspect

wordt vooral in de zogenaamde mentaliteitsgeschiedenis naar voren gehaald. In een dergelijk concept van geschiedenis, dat op de verwerking van de gehele historische realiteit gericht is, zou ook de literatuur de haar toekomstige plaats kunnen vinden.

Dit soort literairhistorisch onderzoek staat nog in de kinderschoenen. Maar vooral de genoemde mentaliteitsgeschiedenis, zoals die voornamelijk door de historici rond het Franse tijdschrift *Annales* ontworpen is, oefent op literairhistorici een grote aantrekkingskracht uit.⁹ Mentaliteiten zijn bovenindividuele, algemene disposities, collectieve voorstellingssystemen, die werkelijkheid, cultuur, maar ook de alledaagse ervaring structureren. Zij stroomlijnen menselijk denken en gedrag op alle niveaus. Zij zijn bovendien relatief coherent, stabiel en zij zijn in het algemeen duurzaam. Het ligt bijna voor de hand aan te nemen dat alomvattende systemen als mentaliteiten ook het profiel van de literatuur telkens bepalen, waardoor in de literatuur ook de telkens heersende mentaliteit tot uitdrukking komt. Begrijpt men bijvoorbeeld ook literatuur als een manier van omgaan met de werkelijkheid, dan zou zeker gesteld kunnen worden dat die door mentaliteitsstructuren mede gedomineerd wordt. Men kan zelfs zo ver gaan om zich af te vragen, of niet bijvoorbeeld vigerende literaire genresystemen in analogie gezien zouden moeten worden met de geldende indelingen in de levensrealiteit, die door de mentaliteiten geregeld worden. En literairhistorische verandering zou in een dergelijk concept verbonden kunnen worden met de verandering van mentaliteiten.

Zoals reeds opgemerkt: het literairhistorisch onderzoek dat deze richting inslaat, heeft pas zijn allereerste schreden gezet - nog afgezien van het feit dat ook het eigenlijk historische mentaliteitsonderzoek (dat hier zeer grof geschetst werd) nog vele vragen en problemen opwerpt. Maar hier liggen zeker kansen voor een nieuw soort literatuurgeschiedenis die niet alleen opnieuw gebruik maakt van concepten uit de geschiedwetenschap, maar die bovendien in staat is om literatuur als historisch verschijnsel te analyseren, maar daarboven literatuur ook kan beschrijven als integraal bestanddeel van historische werkelijkheidsdisposities en van ervarings- en bewustzijnswerelden.

Misschien vraagt iemand zich na de laatste zinnen

af of er überhaupt nog een aparte literatuurgeschiedenis nodig is, wanneer de geschiedwetenschap op het punt staat een historiografisch concept te realiseren dat alle levensfenomenen in zich opneemt. Zuiver theoretisch zou men kunnen antwoorden: ja, misschien wordt literatuurgeschiedenis als bijzondere discipline in dit perspectief inderdaad overbodig. Maar ik vrees dat daardoor toch bepaalde aspecten van het verleden buiten beschouwing zouden blijven, aspecten, die de algemene geschiedschrijving niet in haar greep kan krijgen. De reden daarvoor ligt daarin dat literatuur - ondanks haar vervlochtenheid met de geschiedenis en ondanks haar afhankelijkheid van heersende mentaliteiten - een ander soort historisch feit vormt dan bijvoorbeeld de Tachtigjarige Oorlog, de Beierse rekeningen of de Code Napoléon. Literatuur kent een eigen historiciteit, die afwijkt van de historiciteit van andere verschijnselen. Ik doel daarmee op de reeds eerder genoemde esthetische kwaliteit van literatuur die ervoor zorgt, dat literatuur niet uitsluitend als getrouwe spiegel van een ook op een andere manier grijpbare historische realiteit fungeert. Historici hebben dit aspect van kunst en literatuur tot nu toe regelmatig over het hoofd gezien, ook trouwens de mentaliteitshistorici. Hierbij gaat het er niet om dat men specifieke artistieke eigenschappen van kunstwerken niet naar behoren waardeert, niet om tijdloze esthetische waarden. Het gaat er veeleer om dat in literaire werken, in kunstwerken in het algemeen, ook een historische werkelijkheid tot uitdrukking komt en te achterhalen is, die buiten de kunst en literatuur niet of hoogstens zeer moeizaam op te sporen is. Literatuur reproduceert niet alleen datgene wat ook buiten haar bestaat. Literatuur gaat niet op in zuiver levenspragmatische samenhangen. Haar functie, haar esthetische functie, kan bewerkstelligen dat het gewone, het gebruikelijke en bekende in andere verbanden geplaatst wordt die verschillen van de geleefde en door de mentaliteiten als het ware gelegitimeerde verbanden. Literatuur kan de historische werkelijkheid thematiseren die onder de feitelijkheid van de levenspragmatiek en onder de heersende ordeningssystemen verborgen blijft, die door mentaliteiten onderdrukt wordt. Zij kan deze ordeningen en mentaliteiten ter discussie stellen en daardoor ook hun historiciteit onder ogen brengen.

Op die manier kan iets zichtbaar worden, als bestanddeel van de historische werkelijkheid zichtbaar worden, dat niet identiek hoeft te zijn met hetgeen elders in deze historische werkelijkheid verschijnt. Het hoeft zelfs dan niet identiek te zijn, wanneer het daarop lijkt. De hier opduikende historische realiteit, die in literaire werken opgeborgen is, wordt echter pas herkenbaar, wanneer de historicus zich er niet toe beperkt in de literaire werken alleen die elementen en betekenissen te beschrijven en te analyseren die hun equivalentie in de niet-literaire werkelijkheid hebben.

Laat ik tot slot proberen wat ik bedoel met een voorbeeld te illustreren. In het Elizabethaanse Engeland wordt het menselijke en maatschappelijke gedrag vanuit niet mis te verstane christelijke en morele geloofsnormen gereguleerd. Dit geldt in het bijzonder voor seksueel gedrag. Het huwelijk wordt tot de enige legitieme plaats voor seksuele relaties verklaard. Buiten- en/of vóórrechtelijke relaties worden op scherpe wijze veroordeeld.

Werpt men vanuit dit gegeven een blik op werken uit de literatuur die het probleem van de liefde en de seksualiteit behandelen, dan lijkt het erop dat de buitenliteraire normen in die werken gewoon gereproduceerd en bevestigd worden. Een voorbeeld hiervan is de dramatisering van de Romeo en Julia-stof. Omdat de twee gelieven de moraal- en wetsgeboden van kerk, staat en familie overtreden, is een gelukkig einde van hun liefde gewoon uitgesloten. Arthur Brooke heeft dan ook in 1562 een toneelstuk van de stof gemaakt, dat uitdrukkelijk als waarschuwing voor jonge burgers bedoeld was: wanneer je, zo luidt de boodschap van zijn stuk, met liefde en seksualiteit op verkeerde wijze omgaat, dan zijn ongeluk en dood de onvermijdelijke gevolgen.

In Shakespeares befaamde tragedie lijkt het niet anders te zijn. Ook bij Shakespeare moeten Romeo en Julia hun liefde met de dood betalen. Dit lijkt des te sterker in overeenstemming met de buitenliteraire normen en wetten doordat hun dood dramaturgisch gezien geen noodzakelijke dood is maar op toevalligheden, ongelukkige incidenten en misverstanden berust.

Maar dit is niet meer dan de ene helft van het toneelstuk. Want ofschoon aan de geldende waarden en normen formeel voldaan wordt, is het beeld van

de liefde, dat in het stuk geschetst wordt, zuiver positief, er vindt geen morele veroordeling van de gelieven plaats, zij worden eerder getekend als begiftigden en begenadigden, die in hun liefde de echte waarden van het leven ervaren. En de toeschouwer wordt uitdrukkelijk tot getuige van deze verrijkende liefde. Deze met officiële normen niet overeenstemmende liefde heeft zelfs de kracht, de vijandelijke wereld te verzoenen: bij de lichamen van hun kinderen beëindigen de Capulets en Montagues hun oude familiestrijd.

Dit alles wil niet zeggen dat Shakespeare in zijn tragedie een pleidooi voor de vrije liefde zou houden. Maar er kan geen twijfel over bestaan dat hij met zijn toneelstuk - ondanks het conventionele slot - bestaande oordelen en opvattingen ondergraaft en daarmee contrasterende beelden oproept. Dat in Shakespeares tragedie zoiets als een oppositie tegen geldende opvattingen en gedragsregels verschijnt, wijst erop dat in de historische werkelijkheid nog andere factoren een rol spelen dan alleen die, die in de historische feiten en documenten te vinden zijn. Ook deze factoren behoren tot de historische werkelijkheid van het Elizabethaanse tijdperk. Zij vormen daarvan echter een deel dat niet via de 'realia' toegankelijk is.

Misschien dat het korte Shakespeare-voorbeeld laat zien op welke manier literatuurgeschiedenis kan bijdragen tot de vergroting van onze kennis van het verleden. Misschien kan literatuur zelfs bijzonder waardevolle en relevante aspecten van het verleden aan het licht brengen. Ik betwijfel echter of deze aspecten in de algemene geschiedschrijving aan bod komen. Tot nu toe is dit in ieder geval niet gebeurd. Dit heeft zijn oorzaak in het feit dat historici - overigens volkomen terecht - van de realia uitgaan en kunstuitingen in het beste geval in het verleden van hun perspectief begrijpen. Bovendien beschikken historici in het algemeen niet over het hermeneutisch instrumentarium dat nodig is om de via de esthetische functie van kunstwerken verschijnende historische werkelijkheid te kunnen bereiken.

Kunst- en literatuurwetenschap leren niet alleen voortdurend iets van de geschiedwetenschap en de geschiedschrijving, maar zij helpen ook mede een zo volledig mogelijk beeld van het verleden te doen ontstaan. Kennis en onderzoek van het verleden zijn

geen privilege of reservaat die uitsluitend aan de academisch geïnstitutionaliseerde discipline van de geschiedwetenschap zijn voorbehouden.

Noten

1. Vgl. onder andere Reinhart Koselleck, 'Wozu noch Historie' in: Hans Michael Baumgartner en Jörn Rüsen ed., *Seminar. Geschichte und Theorie* (Frankfurt 1976); Reinhart Koselleck, 'Geschichte, Geschichten und formale Zeit' in: Reinhart Koselleck en Wolf-Dieter Stempel ed., *Geschichte - Ereignis und Erzählung* (München 1973).
2. Karlheinz Stierle, 'Erfahrung und narrative Form. Bemerkungen zu ihrem Zusammenhang in Fiktion und Historiographie' in: Jürgen Kocka en Thomas Nipperdey ed., *Theorie und Erzählung in der Geschichte. Beiträge zur Historik* 3 (München 1979).
3. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore 1973); Pieter de Meijer, 'De moderne historicus als literair verteller', *Spektator* 16 (1986/87) afl. 1.
4. Roland Barthes, 'Histoire ou Littérature?' in: Idem, *Sur Racine* (Parijs 1963).
5. De problemen van literairhistorische verandering heb ik uitvoeriger besproken in mijn boek: *Literatur und Geschichte. Vier Versuche* (München 1988). Een samenvatting vindt men in Idem, 'Historische en literairhistorische verandering tussen structuur en evenement', *Spektator* 16 (1986/87) afl. 1.
6. Vergelijk hiervoor Viktor Sjklovski, 'De kunst als priom' in: Idem, *De paardesprong. Opstellen over literatuur* (Haarlem 1982).
7. Fernand Braudel, 'Histoire et sciences sociales. La longue durée', *Annales* 13 (1958).
8. George G. Iggers, *New directions in European historiography* (Middletown/Conn. 1975).
9. Rolf Reichardt, "'Histoire des Mentalités". Eine neue Dimension der Sozialgeschichte am Beispiel des französischen Ancien Régime', *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 3 (1978); Sabine Jöckel, 'Die

toire des mentalités": Baustein einer historisch-soziologischen Literaturwissenschaft, *Roma-*

nistische Zeitschrift für Literaturgeschichte 11 (1987).